

Βρισκόμαστε σε μια περίεργη κατάσταση

Θανάσης Δημάκας, Γιάννης Κτενάς

Βρισκόμαστε σε μια περίεργη κατάσταση: αυτή των ανθρώπων που από τη μία μεριά εναντιώνονται πολιτικά στις βλέψεις της κυβέρνησης, καθώς και σε πολλές από τις κινήσεις της στο πλαίσιο της διαχείρισης της πανδημίας, και από την άλλη θέλουν να διατηρήσουν τη συνοχή τους, να μην κλείσουν τα μάτια μπροστά σε καταφανή γεγονότα και δεδομένα. Γιατί είναι περίεργη αυτή η κατάσταση; Γιατί δυστυχώς, στην εποχή της δικτύωσης, της ψηφιοποίησης των συζητήσεων και της παροξυμένης βούλησης για γνώμη, δυσκολεύεται κανείς να υποστηρίξει μια θέση με αποχρώσεις και λεπτές διακρίσεις. Πιο εύκολο είναι να δικάσει, να διαλέξει μια μεριά και να την ακολουθήσει τυφλά αγοράζοντας όλο το πακέτο, να ακολουθήσει μια λογική του τύπου «όλα ή τίποτα». Εμείς θα προσπαθήσουμε πάντως,

Ας ξεκινήσουμε από τα διαχειριστικά λάθη της κυβέρνησης. Δεν είναι και λίγα, οπότε θα κρατήσουμε εδώ ορισμένα από τα πλέον προφανή και βαριά. Αρχικά, η κωλυσιεργία σε ό,τι αφορά την αποσυμφόρηση των Μέσων Μαζικής Μεταφοράς είναι εγκληματική· όποια κι αν ήταν τα οικονομικά και γραφειοκρατικά εμπόδια που καλούνταν να ξεπεράσουν οι ιθύνοντες, μας είναι αδιάφορο: οι απαραίτητες ενέργειες έπρεπε να έχουν γίνει πάση θυσία. Στη συνέχεια, το άνοιγμα του τουρισμού αποδείχτηκε εκ των πραγμάτων απρόσεκτο και αποτυχημένο. Αντί να επενδύσει κανείς πόρους και χρόνο στον σχεδιασμό περίπλοκων αλγορίθμων αμφίβολης αποτελεσματικότητας, αλλά και στην κινητοποίηση ενός τεράστιου μηχανισμού για τη διεξαγωγή χιλιάδων τεστ –που θα μπορούσαν να έχουν αξιοποιηθεί αλλού– στις πύλες εισόδου, θα έπρεπε κατά τη γνώμη μας να απαιτήσει εξ αρχής οι επισκέπτες να εισέρχονται στη χώρα μόνο με αρνητικό μοριακό τεστ. Το ότι αυτό ήταν όχι μόνο σωστό, αλλά και εφικτό, καθίσταται σαφές και από το ότι τελικά πράγματι πάρθηκε η σχετική απόφαση, όταν όμως πλέον ήταν πολύ αργά.

Την ίδια στιγμή, η κυβέρνηση αποδείχτηκε απρόθυμη ή ανίκανη να εκμεταλλευτεί το χρονικό πλεονέκτημα που είχε εξασφαλίσει η χώρα λόγω της καλής πορείας της κατά τη διάρκεια του πρώτου κύματος, περιοριζόμενη συχνά σε μια μάλλον επικοινωνιακή διαχείριση της πανδημίας: το ΕΣΥ δεν ενισχύθηκε και δεν προετοιμάστηκε όταν και όσο θα έπρεπε, δεν έγιναν οι κατάλληλες προεργασίες, εκπαιδεύσεις, αναδιαρθρώσεις, στελεχώσεις, όπως καταγγέλλουν γιατροί κάθε πολιτικής τοποθέτησης από τα κεντρικά νοσοκομεία της χώρας. Σε όλα αυτά προστίθεται η ανεπάρκεια των κυβερνητικών δράσεων για τα εργοστάσια και τις κλειστές δομές, οι οποίες, όπως προειδοποιούσαν οι ειδικοί από την αρχή της πανδημίας, αποτελούν σημείο-κλειδί για την αντιμετώπισή της. Επίσης, προβληματική κρίνεται η διατήρηση των Εκκλησιών σε ειδικό καθεστώς κατά το πρώτο κύμα και η γενικότερη ανεκτική στάση απέναντι σε στελέχη του κλήρου που αρνούσαν να συμμορφωθούν προς τα απαραίτητα μέτρα προστασίας, κάτι που έγινε φανερό και πρόσφατα με αφορμή τα [Θεοφάνεια](#),¹ αλλά και η αδυναμία επιβολής και ελέγχου της

---

¹ Το ότι σε πολλούς πιστούς λείπει η συμμετοχή στη λατρευτική πράξη και την εκκλησιαστική κοινότητα είναι βέβαια απολύτως κατανοητό, ιδίως στον βαθμό που η ορθόδοξη θρησκευτικότητα

τήρησης των υγειονομικών μέτρων στο εσωτερικό των σωμάτων ασφαλείας, με την αστυνομία να μετατρέπεται σε εστία κορωνοϊού σε διάφορες πόλεις.² Τέλος –αν και είναι φανερό ότι θα μπορούσε να συνεχίσει κανείς για ώρα–, κατακριτέα είναι η μακρόχρονη ολιγωρία της κυβέρνησης να θέσει σε διατίμηση τα test ανίχνευσης, όπως την καλούσαν από την πρώτη μέρα κόμματα σαν το ΚΚΕ και το ΠΑΣΟΚ· κατέληξε να πάρει τη σχετική νομοθετική πρωτοβουλία μόλις [στις αρχές του Δεκεμβρίου](#),³ ενώ ήταν φανερή εξαρχής η σημασία της αύξησης του αριθμού των τεστ στον γενικό πληθυσμό.⁴

Όπως έχει τονιστεί από μια σειρά ορθών κριτικών,⁵ φαινόμενα σαν αυτά έχουν παίξει τεράστιο ρόλο στην εξάπλωση της πανδημίας, ιδίως στο πλαίσιο του αποκαλούμενου δεύτερου κύματος.⁶ Μάλιστα, από τη στιγμή που ζούμε σε μια κρατικά οργανωμένη κοινωνία, είναι λογικό οι διαχειριστές του κράτους να επωμίζονται το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης για τις αποτυχίες του.⁷ Ως προς αυτό, θέλουμε να είμαστε ξεκάθαροι, για να

είναι έντονα λατρευτική. Αυτό που δεν μπορεί να γίνει δεκτό είναι η εκκλησιαστική συνωμοσιολογική ερμηνεία της διαχείρισης της πανδημίας ως «διωγμού κατά της Ορθοδοξίας» και γενικότερα η υποτίμηση του κινδύνου. Ευτυχώς, υπήρξαν τόσο κληρικοί –ακόμα και υψηλά ιστάμενοι, όπως ο Αρχιεπίσκοπος Αμερικής Ελπιδοφόρος– όσο και λαϊκοί που μπόρεσαν να διαχωρίσουν το σημαντικό από το ασήμαντο.

² Βλ. για παράδειγμα [εδώ](#) και [εδώ](#). Δεν επιμένουμε στο θέμα της κλιμάκωσης της αστυνομικής βίας και αυθαιρεσίας μέσα στην πανδημία (ας θυμηθούμε, εντελώς ενδεικτικά, τα γεγονότα του Μαΐου στην [πλατεία Αγίου Γεωργίου](#) στην Κυψέλη) όχι γιατί δεν το θεωρούμε σημαντικό, αλλά γιατί έχει ήδη αναδειχθεί σωστά και δικαιολογημένα από πλήθος site και εφημερίδων. Βλ. σχετικά [εδώ](#) για την Ελλάδα (χωρίς να υιοθετούμε το υπερβολικό λεξιλόγιο του άρθρου)· για τις διεθνείς διαστάσεις του ζητήματος, βλ. [εδώ](#) και [εδώ](#).

³ Μάλιστα πρέπει να σημειώσουμε ότι καθώς διάφορα διαγνωστικά κέντρα εναντιώνονταν στην πράξη στη διατίμηση, χρεώνοντας μεν το rapid test με 10 ευρώ και το μοριακό με 40, αλλά προσθέτοντας επιπλέον ποσά στην τιμή ως έξοδα ιατρικών και λοιπόν συνοδευτικών υπηρεσιών, το θέμα [ρυθμίστηκε εκ νέου](#), με τη συνολική τιμή των rapid να διαμορφώνεται γύρω στα 25 ευρώ και των μοριακών γύρω στα 60.

⁴ Μια ακόμα πιο προχωρημένη πρόταση θα ήταν η εκ μέρους του κράτους αγορά επαρκούς αριθμού τεστ και η ταυτόχρονη επιδότηση ή/και συνταγογράφηση δωρεάν ή σχεδόν δωρεάν ελέγχων, ώστε να μπορεί κανείς να παρακολουθεί τη δραστηριότητα του ιού τόσο σε μακρο- όσο και σε μικροεπίπεδο.

⁵ Θα ξεχωρίσουμε εδώ ένα [κείμενο](#) του Θέμη Πανταζάκου, που παρότι γράφτηκε το πρώτο διάστημα της πανδημίας και συνεπώς δεν θα μπορούσε να έχει λάβει υπόψη του μεταγενέστερους παράγοντες, όπως το άνοιγμα του τουρισμού, διαπνέεται από ένα κριτικό αλλά όχι ισοπεδωτικό πνεύμα και τοποθετεί το ζήτημα σε μια σωστή βάση. Εξίσου διαφωτιστικό είναι το σχετικό [κείμενο](#) του Μιχάλη Κούλουθρου.

⁶ Καθώς η συγγραφή του παρόντος κειμένου ολοκληρώθηκε κατά βάση στο τέλος του Δεκεμβρίου του 2020, δεν περιλαμβάνονται αναλυτικές αναφορές στα γεγονότα των ημερών που μεσολάβησαν μέχρι τη δημοσίευσή του. Ο λόγος είναι ότι οι εξελίξεις τρέχουν τόσο γρήγορα, που θα απαιτούσαν μια καθημερινή αναθεώρηση κομματιών του κειμένου. Σε κάθε περίπτωση, νομίζουμε ότι το [ποστ](#) του Ηλία Μόσιαλου συμπυκνώνει εύστοχα και με κριτική διάθεση αρκετά από τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στο διάστημα των γιορτών.

⁷ Φυσικά, οι αστοχίες και οι παραλείψεις δεν είναι μόνο κρατικές, αλλά αφορούν και υπερκρατικούς οργανισμούς, όπως η Ε.Ε., με τα δύο επίπεδα –κρατικό και υπερκρατικό– να αλληλοδιαπλέκονται. Για παράδειγμα, μια αστοχία που μπορεί να αποδοθεί στην ΕΕ, κεντρικά υπεύθυνη για την απόκτηση και διάθεση των εμβολίων, είναι πως ενώ είχε όλο τον χρόνο να προετοιμαστεί για την όσο το δυνατόν καλύτερη οργάνωση του σχεδίου εμβολιασμού, φαίνεται πως τελικά [προμηθεύτηκε λιγότερα εμβόλια απ' όσα θα έπρεπε](#). Την ίδια στιγμή, αυτό το κενό διευρύνθηκε στα καθ' ημάς λόγω των γνωστών εικόνων, με εκλεκτούς της κυβέρνησης να εμβολιάζονται πριν από τους υγειονομικούς.

αποφύγουμε τις παρανοήσεις της θέσης μας (αν και πολύ αμφιβάλλουμε ότι εν τέλει θα το καταφέρουμε...).

Την ίδια στιγμή, ωστόσο, θα πρέπει να σταθούμε σε δύο τουλάχιστον σημεία.

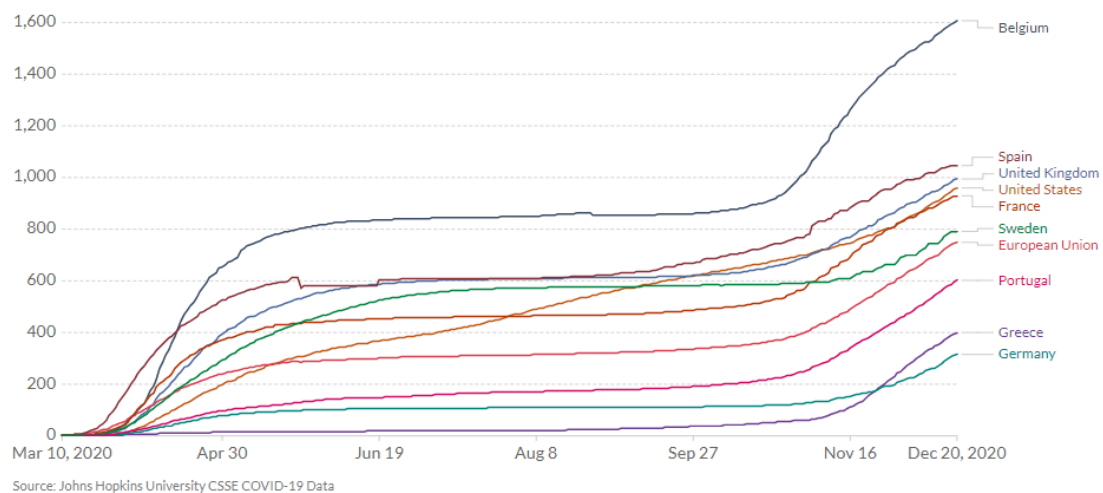
Επισημαίνοντάς τα θέλουμε πρώτον, να σχηματίσουμε μια πληρέστερη –και συνεπώς ορθότερη– εικόνα για την κατάσταση και δεύτερον, να αποφύγουμε τη μετατροπή της κριτικής μας σε άνευ όρων και ορίων πολεμική, σαν αυτές που διαβάζει κανείς πολύ συχνά στις αριστερές εφημερίδες και τα αριστερά (αλλά και τα όχι και τόσο αριστερά) site. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ένα βασικό δίδαγμα της καντιανής σκέψης: κριτική σημαίνει (και) οριοθέτηση. Πρέπει λοιπόν να μπορεί να παραδεχτεί κανείς κάποια πράγματα για να την ασκήσει σοβαρά. Διαφορετικά όλα μπαίνουν στο ίδιο τσουβάλι και απλά υποστηρίζουμε το αντίθετο από αυτό που λέει ή κάνει ο αντίπαλός μας, με αποτέλεσμα να υπονομεύουμε τελικά και τις ορθές παρατηρήσεις μας. Με άλλα λόγια, θεωρούμε ότι, στην πραγματικότητα, η παραδοχή ορισμένων γεγονότων δεν λειαιίνει, αλλά οξύνει την κριτική προς τους πολιτικούς μας αντιπάλους· γιατί η πιο οξεία κριτική είναι αυτή που έχει βάση.

Πρώτο σημείο: στο υγειονομικό σκέλος, υπάρχει σε ό,τι αφορά τη χώρα μας τεράστια διαφορά ανάμεσα στην κυβερνητική διαχείριση του πρώτου και του δεύτερου κύματος της πανδημίας. Στο πρώτο κύμα, η Ελλάδα τα πήγε καλύτερα από τα περισσότερα κράτη στην Ευρώπη.⁸ Κατά τη γνώμη μας, η αναγνώριση αυτού του γεγονότος είναι προϋπόθεση κάθε

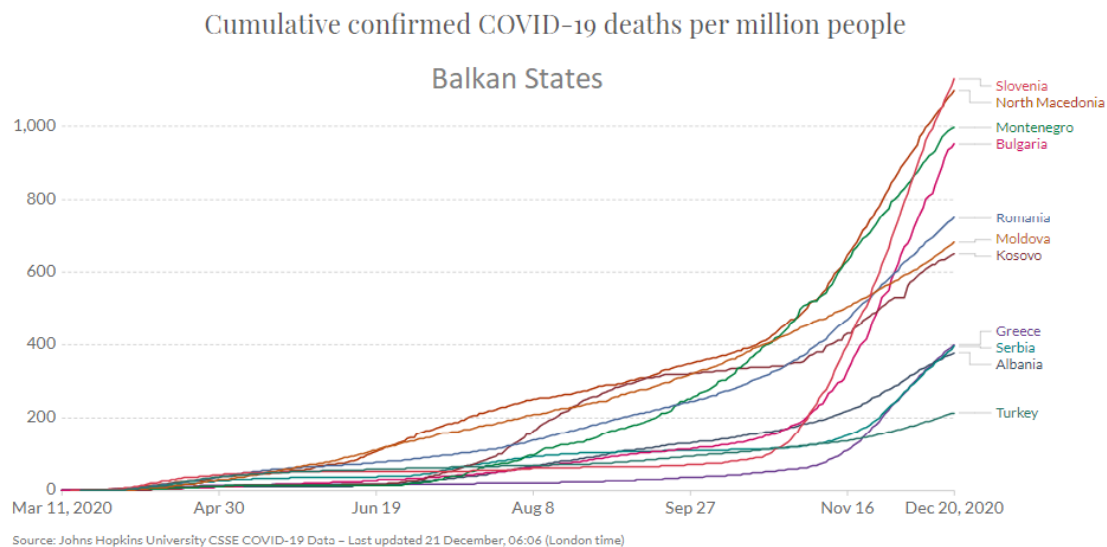
⁸ Αυτό φυσικά (θα έπρεπε να) αποτελεί κοινή γνώση, βλ. ωστόσο εντελώς ενδεικτικά [εδώ](#), [εδώ](#), [εδώ](#) και [εδώ](#) μερικά σχετικά δημοσιεύματα από έγκριτες εφημερίδες και περιοδικά του εξωτερικού. Από τη μεριά μας, ως βασικό κριτήριο της επιτυχούς αντιμετώπισης της πανδημίας χρησιμοποιούμε τον δείκτη θανάτων ανά εκατομμύριο πληθυσμού. Τα βασισμένα σε στοιχεία από το πανεπιστήμιο John Hopkins γραφήματα που ακολουθούν –και για τα οποία ευχαριστούμε τον Χάρη Πουλάκη– απεικονίζουν συγκριτικά την πορεία της Ελλάδας σε σχέση με τις χώρες της Ευρώπης (i) και σε σχέση με τις βαλκανικές χώρες (ii), με την υποσημείωση ότι τα στοιχεία που αφορούν την Τουρκία είναι σε μεγάλο βαθμό αμφισβητήσιμα.

Cumulative confirmed COVID-19 deaths per million people

σχετικής συζήτησης, ακόμα κι εκείνης που χαρακτηρίζεται από τις πλέον κριτικές διαθέσεις – διαφορετικά, θα οδηγούμασταν σε μια κατάσταση στην οποία δεν θα μιλούσαμε λαμβάνοντας υπόψη την παρατήρηση της πραγματικότητας, αλλά αυστηρά με βάση τις πολιτικές μας αξίες ή και φαντασιώσεις.

Αυτό που λέμε δεν σημαίνει ότι η αντιμετώπιση της πανδημίας στο πρώτο κύμα ήταν τέλεια ή αλάνθαστη – ήταν όμως πολύ πετυχημένη σε σχέση με το τι έγινε σε άλλες χώρες. Επίσης, δεν σημαίνει ότι η ηπιότητα του πρώτου κύματος αποτελεί αποκλειστικό κατόρθωμα της κυβέρνησης. Κάθε άλλο: υπάρχουν πολλοί ακόμη παράγοντες (κλίμα, τύχη, βαθμός ανάπτυξης της οικονομίας, θέση και ρόλος της χώρας στο παγκόσμιο οικονομικό γίγνεσθαι, κυρίαρχοι παραγωγικοί τομείς, στάση της εργοδοσίας⁹...), ανάμεσα στους οποίους ξεχωρίζει η καθημερινή συμπεριφορά του απλού κόσμου, καθώς και η επινοητικότητα, η αυτοθυσία, η ικανότητα του νοσηλευτικού προσωπικού (θα επανέλθουμε). Ωστόσο, ισχυριζόμαστε το εξής πολύ απλό και αυτονόητο (;): ότι κάποιον ρόλο θα πρέπει τέλος πάντων να έπαιξε και το κράτος σε αυτή την επιτυχία, ακόμη κι αν αυτός ο ρόλος είχε να κάνει με την τοποθέτηση σε θέσεις κλειδιά ανθρώπων όπως ο Σωτήρης Τσιόδρας – ο οποίος λειοδορήθηκε σε μια σειρά απαράδεκτων κειμένων και ποστ που γράφτηκαν από ανθρώπους του χώρου μας.¹⁰

⁹ Υπάρχουν περιπτώσεις επιχειρήσεων που προσπαθούν να προστατεύσουν τους υπαλλήλους και τους πελάτες τους, όπως και περιπτώσεις άλλων που δεν προσφέρουν τα στοιχειώδη προστατευτικά μέτρα και, ακόμη χειρότερα, αναγκάζουν τους εργαζόμενους να δουλεύουν ενώ γνωρίζουν ότι νοσούν. Βλ. ενδεικτικά τις καταγγελίες για τα [εργοστάσια κονσερβοποιίας](#) στη Β. Ελλάδα.

¹⁰ Βλ. για παράδειγμα [εδώ](#) και [εδώ](#). Από τη μεριά μας, συμφωνούμε απόλυτα με τη διάγνωση του Σταύρου Ζουμπουλάκη (*Έντεκα συναντήσεις. Συζητώντας με τον Στρατή Μπουρνάζο*, Αθήνα: Πόλις, 2020, σ. 525): «Καθοριστική η συμβολή [...] του Σωτήρη Τσιόδρα. Μόνο καλά λόγια έχω να πω γι' αυτόν τον άνθρωπο. Θα μου μείνει αξέχαστη η επίσκεψή του στους Ρομά, στη Λάρισα, τον Απρίλιο του 2020, όταν, μέσα στη γενική οχλοβοή, προσπαθεί να ακουστεί και τους φωνάζει με ένταση και συγκίνηση "Είμαστε όλοι αδέρφια". Το έλεγε και το εννοούσε. Λέω ότι η συμβολή του ήταν καθοριστική, γιατί έπεισε την κοινωνία να τηρήσει τα πρωτοφανή μέτρα, χωρίς να λείει ψέματα, χωρίς ρητορικό ταλέντο, με μόνο μέσο, εκτός από την επιστημονική του επάρκεια, την ανθρώπινη

Δεύτερο σημείο: η πλειονότητα των μέτρων που σημαδεύουν την (αποτυχημένη¹¹) διαχείριση του δεύτερου κύματος της πανδημίας δεν είναι σε καμία περίπτωση ελληνική αποκλειστικότητα. Ακολουθούνται σε ποικίλες αναλογίες, συχνά μάλιστα με πολύ χειρότερα αποτελέσματα, από την πλειονότητα των κρατών ανά τον κόσμο, ακόμα κι από εκείνα των οποίων οι κυβερνήσεις εναντιώνονταν αρχικά σε τέτοιου είδους παρεμβάσεις.¹² Αυτό δεν σημαίνει ότι οι κυβερνήσεις γενικά και η ελληνική κυβέρνηση συγκεκριμένα δεν φέρει βαρύτερες ευθύνες για τις εξελίξεις – το τονίσαμε εξαρχής και θα επανέλθουμε.¹³ Σημαίνει ωστόσο ότι τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά όσο τα παρουσιάζουν οι περισσότεροι επικριτές της. Όταν λόγου χάρη η Γαλλία, αλλά κυρίως η Γερμανία, το πιο ισχυρό κράτος της Ευρώπης, με ένα σύστημα υγείας και με οικονομικές δυνατότητες αφάνταστες για τα ελληνικά δεδομένα, αναγκάζεται εν τέλει [να πραγματοποιήσει εκ νέου σκληρό λοκντάουν](#) για να περιορίσει την ανεξέλεγκτη εξάπλωση της πανδημίας, μάλλον θα πρέπει να υποψιαστούμε ότι, σε έναν τουλάχιστον βαθμό, το συγκεκριμένο μέτρο οφείλεται λιγότερο στην αυταρχικότητα και την ανικανότητα της κυβέρνησης Μητσοτάκη και περισσότερο στη δυναμική του ίδιου του ιού, όπως αυτή συναντιέται και διαπλέκεται με ποικίλες δυναμικές της ζωής σε μια σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία.¹⁴

ποιότητά του. Υπήρξαν βέβαια και οι καθ' ἑξίν μαύρες ψυχές που στράφηκαν εναντίον ακόμη και αυτού του ανθρώπου. Αυτά για την πρώτη φάση της πανδημίας. Για τη δεύτερη θα δούμε».

¹¹ Βλ. παραπάνω, τα διαγράμματα της υποσημείωσης 3. Αντιθέτως, η πρόσφατη [έκθεση](#) του Bloomberg, στην οποία αναφέρονται πολλοί και πολλές, δεν μας φαίνεται ιδιαίτερα πειστική. Όταν μια μελέτη καταφέρνει να υποστηρίξει ότι το Βέλγιο (!) παρουσιάζει καλύτερη εικόνα σε σχέση με την Ελλάδα, τα (μετα)κριτήρια που χρησιμοποιεί μάλλον δεν είναι και τα πλέον ενδεδειγμένα.

¹² Χαρακτηριστικότερο παραδείγματα αποτελεί, φυσικά, η στάση του [Μπόρις Τζόνσον](#). Πρβλ. και τις σχετικές [δηλώσεις](#) του βασιλιά της Σουηδίας, που πρόσφατα στράφηκε κατά της στρατηγικής της χώρας του για την αντιμετώπιση του ιού.

¹³ Πρβλ. το [κείμενο](#) του Παντελή Μπουκάλα, «Από την ψυχοστασία στη διαλογή ασθενών και λαών»: «Κανένα εθνικό σύστημα υγείας δεν ήταν βέβαια προετοιμασμένο να αντιμετωπίσει τον όγκο των αναγκών που προκάλεσε η πανδημία. Κι ωστόσο, ο οικουμενικός χαρακτήρας της τραγωδίας δεν είναι άλλοθι για καμία κυβέρνηση».

¹⁴ Για να δώσουμε ένα παράδειγμα, παραθέτουμε τα συγκριτικά στοιχεία αναφορικά με την αυστηρότητα των μέτρων για τον κορωνοϊό που λαμβάνει η κάθε χώρα, σύμφωνα με το [εργαλείο μέτρησης](#) που χρησιμοποιεί η Σχολή Διακυβέρνησης του Blavatnik και το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Όπως φαίνεται στο γράφημα, κατά τη διάρκεια των καλοκαιρινών μηνών, η Ελλάδα χρησιμοποιούσε λιγότερο αυστηρές μεθόδους από τη Σουηδία, την επίσημη αγαπημένη των επικριτών των μέτρων για τον περιορισμό του ιού. Αυτό μάλλον αποτελεί μια καλή ένδειξη για το ότι οι κυβερνήτες κατά κύριο λόγο δεν αυξάνουν κατά περιόδους την αυστηρότητα των μέτρων από αυταρχικότητα, αλλά για να αντιμετωπίσουν τη διασπορά.

Διαφορετική συζήτηση είναι το κατά πόσον α) θα μπορούσαμε να είχαμε προλάβει τη διασπορά με άλλους τρόπους και β) σε ποιον βαθμό θα πρέπει να βασιζόμαστε στα συγκεκριμένα εργαλεία μέτρησης, τα οποία προφανώς έχουν τα όριά τους, όρια που συναρτώνται με τα κριτήρια μέτρησης, την απόσταση που χωρίζει την επίσημη λήψη μέτρων από την εφαρμογή τους στην πράξη, τις ιδιαιτερότητες της κάθε χώρας, κ.λπ.

~

Έχοντας τοποθετήσει τη στάση της κυβέρνησης και του κράτους σε μια κατά τη γνώμη μας στέρεη βάση, θέλουμε τώρα να σχολιάσουμε με συντομία και τον άλλο βασικό παράγοντα της εξίσωσης: τον απλό κόσμο, όλους εμάς. Γιατί μας φαίνεται σημαντικό να μιλήσουμε για τη στάση των καθημερινών ανθρώπων απέναντι στην πανδημία; Πρώτα απ' όλα, γιατί κρίνουμε ότι είναι απαραίτητο στο περιγραφικό επίπεδο. Οι ομάδες, οι τάξεις, οι συλλογικότητες, οι οικογένειες, οι οργανώσεις, όλα αυτά αποτελούνται, από μία τουλάχιστον άποψη, από ανθρώπους με ατομική ύπαρξη και υποκειμενική συνείδηση. Κι όσο λανθασμένο και απλουστευτικό είναι να θεωρούμε ότι τα εν λόγω άτομα είναι αυτόνομες μονάδες, κλειστές σφαίρες με πλήρη ελευθερία κινήσεων και επιλογών, άλλο τόσο παραπλανητικό είναι το να τα βλέπουμε σαν απλές μαριονέτες των κοινωνικών δομών, σαν πλήρως εύπλαστες μάζες που διαμορφώνονται από δυνάμεις που τις ξεπερνούν.

Επιπρόσθετα, η αναφορά στον ρόλο των καθημερινών ανθρώπων έχει ιδιαίτερη περιγραφική σημασία γιατί παρατηρείται μια στρεβλή θεματοποίησή του τόσο από τους υπέρμαχους όσο και από τους επικριτές της κυβέρνησης. Κάπως σχηματικά, αλλά κατά βάση ορθά, θα λέγαμε ότι οι πρώτοι του καταλογίζουν καθετί αρνητικό, κρατώντας τον ρόλο του σωτήρα για το κυβερνητικό επιτελείο, ενώ οι δεύτεροι του πιστώνουν μόνο τα θετικά, αρνούμενοι καταστατικά το ενδεχόμενο της λαϊκής συμμετοχής στα κακώς κείμενα.

COVID-19: Government Response Stringency Index

This is a composite measure based on nine response indicators including school closures, workplace closures, and travel bans, rescaled to a value from 0 to 100 (100 = strictest). If policies vary at the subnational level, the index is shown as the response level of the strictest sub-region.

Our World
in Data

Source: Hale, Webster, Petherick, Phillips, and Kira (2020). Oxford COVID-19 Government Response Tracker - Last updated 26 December, 23:01 (London time)

Note: This index simply records the number and strictness of government policies, and should not be interpreted as 'scoring' the appropriateness or effectiveness of a country's response.
OurWorldInData.org/coronavirus • CC BY

Παρόλη λοιπόν την εκ πρώτης όψεως ριζική διαφωνία των δύο αυτών ερμηνευτικών γραμμών, έχουμε εδώ να κάνουμε με δύο σχήματα τρόπον τινά παραπληρωματικά, με την έννοια ότι το καθένα είναι το αρνητικό του άλλου· ο μανιχαϊστικός τρόπος σκέψης είναι κοινός και διαφέρουν μόνο τα πρόσημα.

Την ίδια στιγμή, θέλουμε να αναφερθούμε στη λαϊκή στάση απέναντι στην πανδημία επειδή κρίνουμε ότι κάτι τέτοιο είναι σημαντικό στο κανονιστικό, πολιτικό επίπεδο: αν κανείς θεωρεί ότι τα πάντα εξαρτώνται από το παντοδύναμο κράτος και θέλει να ασχοληθεί με την πολιτική, δεν φαίνεται να έχει άλλη επιλογή από το να ριχτεί στη μικροπολιτική και κομματική αρένα, προσπαθώντας να καταλάβει την εξουσία ή έστω να επηρεάσει τους συσχετισμούς δυνάμεων εντός των εξουσιαστικών μηχανισμών, προκειμένου να κατευθύνει την κοινωνία. Εμείς, που προσεγγίζουμε την πολιτική και κοινωνική ζωή μέσα από μια ελευθεριακή θεώρηση, πιστεύουμε ότι το κράτος και η εξουσία αφήνουν πάντοτε διάκενα, στο πλαίσιο των οποίων τα υποκείμενα δραστηριοποιούνται και «παίζουν μπάλα».

Αν πρόκειται λοιπόν να επιμείνουμε στο συγκεκριμένο σημείο, είναι ακριβώς επειδή αυτό είναι που μας ενδιαφέρει πολιτικά, καθώς το έχουμε δει να αναπτύσσεται και να λειτουργεί στην πράξη: η καλλιέργεια μιας κουλτούρας πολιτικής ανησυχίας και αντίστασης, η αλληλεγγύη στους πρόσφυγες, η αναζωπύρωση της ιδέας της αυτοδιαχείρισης από το 2012 και μετά, αλλά και μυριάδες καθημερινές πράξεις που κάνουν τη ζωή μας αυτό που είναι γίνονται όχι με όρους κράτους, αλλά πιάτσας. Λαμβάνουν τη μορφή και την ιδιαιτερότητά τους όχι λόγω και με βάση το κράτος, αλλά παρά το κράτος, ενάντια στο κράτος, ξεφεύγοντας από το κράτος, μεταστρέφοντας τις επίσημες θεσμικές πολιτικές.¹⁵ Με άλλα λόγια, όταν κάποιος οραματίζεται πολιτικά τη μέγιστη δυνατή αυτο-οργάνωση των ανθρώπων σε κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής, οφείλει να ανιχνεύει τις δυνατότητες αλλά και τους περιορισμούς αυτής της αυτο-οργάνωσης ήδη στο σήμερα.¹⁶

Σε αυτό το πλαίσιο, τι μπορεί να ειπωθεί για τη στάση των απλών ανθρώπων στη χώρα μας κατά τη διάρκεια της πανδημίας; Εδώ θα πρέπει να διακρίνουμε όχι μόνο μεταξύ διαφορετικών χρονικών φάσεων (τον Μάρτιο οι περισσότεροι ήμασταν πιο φοβισμένοι και άρα και πιο προσεκτικοί, ελέω και της τότε πρόσφατης τραγωδίας στη γειτονική Ιταλία, ενώ όσο πλησίαζε το καλοκαίρι χαλαρώναμε), αλλά και μεταξύ διαφορετικών στάσεων διαφορετικών ανθρώπων.

Από τη μία μεριά, παρατηρούμε την αλληλεγγύη, την αλληλοβοήθεια, τη βούληση για κοινωνική και ατομική αυτοπροστασία: άνθρωποι που οικειοποιούνται ερμηνευτικά τα επίσημα μέτρα προστασίας (άλλοτε χαλαρώνοντας, άλλοτε αυστηροποιώντας τα, πάντα προσαρμόζοντάς τα στις ιδιαίτερες συνθήκες της ύπαρξής τους)· ένοικοι που ψωνίζουν για τους ευάλωτους και τις ευάλωτες της πολυκατοικίας τους· γείτονες που επιμένουν να

---

¹⁵ Παραπέμπουμε ενδεικτικά εδώ στο έργο του Michel de Certeau.

¹⁶ Πρβλ. το σχετικό [κείμενο](#) των Κώστα Γαλανόπουλου και Γιάννη Κτενά: «Καταστατικά, η ελευθεριακή οπτική για τα πράγματα σημαίνει ότι προσπαθούμε να ανιχνεύσουμε και να αναδείξουμε την καθημερινή δράση των απλών ανθρώπων πίσω από κάθε μεγάλη απόφαση, κάθε απρόσωπη διάταξη, κάθε τεράστιο και φαινομενικά ανεξάρτητο και αδιατάρακτο θεσμό. [...] Αυτός ο τρόπος σκέψης, αυτό το βλέμμα, εφαρμόζεται παντού· και στα καλά και στα κακά».

ψωνίζουν τοπικά, στηρίζοντας τα μικρά βιβλιοπωλεία, τα ψιλικατζίδικα, τα μικρομάγαζα της περιοχής, παρόλες τις ευκολίες (;) των ηλεκτρονικών αγορών· οπαδοί που αφήνουν στην άκρη τις διαφορές τους και προσφέρουν αίμα και υγειονομικό υλικό, ενισχύοντας το παράδειγμα διάφορων πολιτικών συλλογικοτήτων· ψυχολόγοι που συστήνουν ομάδες ψυχικής βοήθειας· ιδιοκτήτες ταβέρνας που μοιράζουν δωρεάν γεύματα σε όσους τα χρειάζονται· και, φυσικά, γιατροί και γιατρίνες, νοσοκόμοι και νοσοκόμες, καθαριστές και καθαρίστριες των νοσοκομείων που θυσιάζονται και δουλεύουν υπερωρίες και διπλοβάρδιες, προσφέροντας όχι μόνο περίθαλψη αλλά και κουράγιο...¹⁷ Όλα αυτά είναι μερικές μόνο ψηφίδες μιας στάσης που μας κάνει περήφανους και επιβεβαιώνει το συγκινητικό σύνθημα «ο λαός σώζει τον λαό».

Την ίδια στιγμή, αν δεν θέλουμε να κλείσουμε τα μάτια μπροστά στην πραγματικότητα, οφείλουμε να αναφερθούμε και στις αρνητικές όψεις της λαϊκής στάσης: άνθρωποι που υποτίμησαν και υποτιμούν τον κίνδυνο, δεν τηρούν αυτονόητα μέτρα, αρνούνται να φορέσουν μάσκες ακόμη και σε κλειστούς χώρους, αδυνατούν να θυσιάσουν ένα μικρό έστω μέρος της απόλαυσης και των συνηθειών τους, παριστάνουν ότι δεν συμβαίνει τίποτα, αφήνοντας να εννοηθεί ότι όλα αυτά είναι αν όχι οργανωμένο σχέδιο των ισχυρών του κόσμου, τότε σίγουρα υπερβολές των μεγάλων για να μας φοβίσουν και να μας ελέγξουν. Ας το πούμε ξεκάθαρα: αν κάποιος αρνείται ότι οι παραπάνω συμπεριφορές είναι υπαρκτές και κυρίως ότι ήταν υπαρκτές μέχρι την αρχή του δεύτερου λοκντάουν, διαστρεβλώνει την πραγματικότητα. Αν αρνείται να κατανοήσει ότι έπαιξαν και παίζουν ρόλο στην εξάπλωση της πανδημίας,¹⁸ εθελουφλεί.

Για παράδειγμα, δεδομένου ότι η Θεσσαλονίκη βρέθηκε στο επίκεντρο του δεύτερου κύματος και ότι ο ένας από τους υπογράφοντες το άρθρο κατοικεί μόνιμα στη συγκεκριμένη πόλη τα τελευταία χρόνια, μπορούμε να ισχυριστούμε με κάθε βεβαιότητα ότι από το καλοκαίρι και μέχρι τον Οκτώβριο –κυριολεκτικά το παρά πέντε του δεύτερου lockdown¹⁹– μεγάλο μέρος του κόσμου όλων των ηλικιών φαινόταν να ζει σε μια προσοδία συνθήκη: ηλικιωμένοι συνωστίζονταν στις Εκκλησίες ακούγοντας αρνητές ιεράρχες να αψηφούν τον κίνδυνο· νεολαίοι σαρδελοποιούνταν στο πάρκο του Εργατικού Κέντρου και τη Ρωμαϊκή Αγορά – το ίδιο εξάλλου γινόταν και στα in μέρη της Αθήνας· εργαζόμενοι δούλευαν χωρίς να λαμβάνουν τα στοιχειώδη μέτρα προστασίας, ακόμη κι όταν είχαν τη δυνατότητα να το κάνουν· γενικότερα, η στάση των ανθρώπων μαρτυρούσε ένα κλίμα χαλάρωσης. Αντίστοιχες μαρτυρίες έχουμε άλλωστε και για άλλες πόλεις της Βόρειας Ελλάδας που χτυπήθηκαν άσχημα από τον ιό, όπως η Κατερίνη, στην οποία αποτελεί κοινή γνώση ότι ιδιοκτήτες άνοιγαν τα μαγαζιά τους ενώ γνώριζαν ότι νοσούν. Εδώ θα πρέπει να

---

¹⁷ Αναφέρουμε ενδεικτικά δύο όμορφα παραδείγματα, ανάμεσα σε πολλά: το συγκινητικό [δωρο](#) που έκαναν στον 8χρονο νοσηλεύόμενο, που τελικά βγήκε νικητής από τη μάχη με τον ιό, οι εργαζόμενοι στο νοσοκομείο της Πάτρας και τα [εντυπωσιακά αποτελέσματα](#) που επιδεικνύει στην ίδια πόλη η ομάδα του γιατρού Λεωνίδα Στέλλα.

¹⁸ Βλ. μεταξύ άλλων το σχετικό [αφιέρωμα](#) του Spiegel στη Θεσσαλονίκη, τμήμα του οποίου μεταφράζεται [εδώ](#). Πρβλ. τη [συνέντευξη](#) του Ευάγγελου Καϊμάκη, εντατικολόγου στο νοσοκομείο Παπανικολάου στη Θεσσαλονίκη, αλλά και το [ποστ](#) του Χάρη Πουλιάκη και τα σχόλια κάτω από αυτό.

¹⁹ Για το οποίο η κυβέρνηση έχει παραδεχτεί ότι άργησε να γίνει, δια στόματος [Μητσοτάκη](#) και [Κικίλια](#). Αυτό είναι σίγουρο, εδώ όμως εξετάζουμε το ζήτημα από μια άλλη σκοπιά. Βλ. στη συνέχεια τις παρατηρήσεις μας για τις διαφορετικές και αλληλοδιαπλεκόμενες αιτιότητες.

τονιστεί πως η συντήρηση του κλίματος αυτού από τη στιγμή που όλοι μας γνωρίζουμε την κατάσταση του Ε.Σ.Υ. –έστω κι αν δεν ευθυνόμαστε γι' αυτή– δεν μπορεί να θεωρηθεί κοινωνική αλληλέγγυα στάση.

Με βάση αυτή την περιγραφή της κατάστασης, μπορούμε πλέον να θέσουμε ή μάλλον να προσδιορίσουμε καλύτερα ένα ερώτημα που δείχνει να απασχολεί πολλούς και να βρίσκεται στο επίκεντρο των περί κορωνοϊού αντιδικιών: αυτό της (υπ)αιτιότητας για τη σημερινή κατάσταση. Αρχικά, έχει νόημα να ξεκαθαρίσουμε ότι είναι ανούσιο να αναζητηθούν πλήρεις και αποκλειστικές ευθύνες· σε ένα θεμελιώδες επίπεδο, είμαστε αντιμέτωποι με κάτι που διαφεύγει από τον έλεγχό μας: δυστυχώς, ενέσκηψε στην κοινωνία μας μια πανδημία, ένας ιός που μεταδίδεται ταχύτατα και σκοτώνει ανθρώπους, που στατιστικά μπορεί να είναι σχετικά λίγοι, όμως από μια άλλη, πολύ πιο ουσιαστική σκοπιά, είναι πολυάριθμοι και μοναδικοί· είχαν οικογένειες, φίλους, ελπίδες, επιθυμίες και το να τους απομειώνουμε σε εξαιρέσεις και ήδη βεβαρυμένες περιπτώσεις είναι ανόητο και ασεβές. Να τους απομειώνουμε: όχι μόνο και όχι τόσο οι διαχειριστές της πανδημίας, αλλά και εμείς οι ίδιοι, οι υποτιθέμενα άτρωτοι.²⁰

Υπάρχει συνεπώς το πραγματικό του ιού, που ξεφεύγει από κάθε ανθρώπινη πρόθεση. Και υπάρχουν και οι ανθρώπινες στάσεις, αντιδράσεις, αντιλήψεις, νοηματοδοτήσεις του πραγματικού. Αυτές τις τελευταίες έχει νόημα να σχολιάσει κανείς μιλώντας πολιτικά, κρατώντας ωστόσο πάντα κατά νου τη σπουδαιότητα του μη ανθρώπινου, του μη αντιληπτού, του μη νοήματος του ιού. Ως προς αυτές τις στάσεις και τις αντιδράσεις, λοιπόν, μπορούμε να πούμε ότι εντοπίζουμε πολλαπλές αιτιότητες, οι οποίες αλληλοδιαπλέκονται με διάφορους τρόπους, χωρίς ωστόσο να ακυρώνουν η μία την άλλη.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, υπάρχει το γεγονός ότι ο ιός αναπτύσσεται στο πλαίσιο ενός καπιταλιστικού, υπερδικτυωμένου, παγκοσμιοποιημένου πλανήτη, με ό,τι αυτό προϋποθέτει και συνεπάγεται.²¹ Αυτή η κατάσταση προσφέρει πολύ συγκεκριμένες ευκαιρίες για την επιτάχυνση της μετάδοσης –λόγου χάρη, σε σχετικά λίγες ώρες μπορεί ένας φορέας να βρεθεί στις δύο άκρες του κόσμου– και θέτει εξίσου συγκεκριμένα όρια στην αποτελεσματικότητα των μέτρων πρόληψης – για παράδειγμα, είναι πρακτικά αδύνατο να περιορίσει κανείς ριζικά τις μετακινήσεις και κυρίως την οικονομική

---

²⁰ Άλλωστε, το πρόβλημα δεν είναι μόνο όσοι νοσούν από κορωνοϊό και πεθαίνουν, αλλά και όσοι τελικά επιβιώνουν αλλά η υγεία τους επιβαρύνεται σημαντικά και δεν αποθεραπεύονται πλήρως – περίπτωση που για κάποιο λόγο υποτιμάται συστηματικά στις σχετικές συζητήσεις.

²¹ Στο editorial του νέου μας τεύχους, σημειώνονται μεταξύ άλλων τα εξής: «η πανδημία δεν γεννήθηκε εν κενώ, ούτε εξελίσσεται εν κενώ· είναι η πανδημία μας, η πανδημία της εποχής μας, τόσο γιατί η γέννηση αλλά κυρίως η επέλασή της δεν μπορεί να κατανοηθεί έξω από κεντρικά μεγέθη της σύγχρονης ζωής –παγκοσμιοποίηση, υπερδικτύωση, βιομηχανική κτηνοτροφία και γενικευμένη χρήση αντιβιοτικών, αποψίλωση των τροπικών δασών και διευρυνόμενη παρέμβαση στην άγρια ζωή κ.λπ.–, όσο και γιατί ο τρόπος αντιμετώπισης και διαχείρισής της σημαδεύεται από άλλα τόσα χαρακτηριστικά των κοινωνιών μας – αλγοριθμικές ιχνηλατήσεις, υγειονομικά και φαρμακευτικά πρωτόκολλα, sms και gps, αλλά και αδυναμία εφαρμογής του επιβεβλημένου περιορισμού των οικονομικών δραστηριοτήτων, δίλημμα “ζωή ή οικονομία” ...».

Για μια πληρέστερη ανάλυση της σύνδεσης της πανδημίας και της αντιμετώπισής της με θεμελιώδεις όψεις του σύγχρονου πολιτισμού, παραπέμπουμε εκτός από το editorial στη διαφωτιστική [συνέντευξη](#) του εξελικτικού βιολόγου Rob Wallace, καθώς και στο πρόσφατο σχετικό [κείμενο](#) του Στέφανου Ρέγκα, από το οποίο ωστόσο διαφοροποιούμαστε κατά σημεία.

δραστηριότητα. Το ότι εναντιωνόμαστε στον καπιταλισμό, στην υπερδικτύωση, στην παγκοσμιοποίηση είναι, ελπίζουμε, σαφές και κατανοητό. Ωστόσο, αυτά τα μεγέθη πρέπει να θεωρηθούν ως δεδομένα στην παρούσα φάση. Υπάρχει εδώ κάτι το κατεπείγον. Μολονότι έχει νόημα να επισημάνουμε τις εγγενείς διασυνδέσεις της συγκεκριμένης πανδημίας με τον καπιταλιστικό τρόπο ζωής, δεν μπορούμε να περιορίσουμε άμεσα τον ιό με μια κριτική ενάντια στον καπιταλισμό.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, λειτουργούν οι αποφάσεις και οι στρατηγικές των κυβερνήσεων, των παγκόσμιων οργανισμών και των μεγάλων εταιρειών και βιομηχανιών. Είναι προφανές και σαφές ότι αυτές οι αποφάσεις δεν είναι ούτε ουδέτερες, ούτε αμιγώς υγειονομικές, ακόμη κι όταν υποτίθεται ότι λαμβάνονται με τον νου στραμμένο αποκλειστικά στην αντιμετώπιση της πανδημίας. Όπως έχει σωστά και επαρκώς επισημανθεί, εξυπηρετούν συγκεκριμένες πολιτικές βλέψεις, διαρθρώνονται με συγκεκριμένα συμφέροντα και αξιοποιούν την παρούσα συνθήκη για να τα ενισχύσουν,²² ενώ την ίδια στιγμή εγγράφονται στον ευρύτερο αστερισμό του προηγούμενου επιπέδου, δηλαδή λαμβάνονται αναγκαστικά με βάση τους περιορισμούς και τις αναγκαιότητες της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης. Από την άλλη μεριά, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν διαφορές και διαβαθμίσεις τόσο ως προς τον βαθμό της εξάρτησης των αποφάσεων από τις καπιταλιστικές δυνάμεις –άλλες είναι πιο φανερά και άμεσα πολιτικές κι άλλες μόνο εμμέσως και δευτερευόντως–, όσο και ως προς την αποτελεσματικότητά τους στην αντιμετώπιση του ιού – άλλες είναι καλύτερες κι άλλες χειρότερες.

Ταυτόχρονα, αυτές οι καπιταλιστικές αναγκαιότητες εξειδικεύονται σε κάθε χώρα. Παραδείγματος χάρη, στην Ελλάδα, με την –ερέως νοούμενη– τουριστική οικονομία να αντιπροσωπεύει [το 25% του ΑΕΠ](#), η απόφαση να ανοίξει ο τουρισμός (κάτι που, αν το σκεφτεί κανείς λίγο αποστασιοποιημένα, είναι μια λιγότερο ή περισσότερο εγγυημένη συνταγή καταστροφής σε περίοδο πανδημίας) ήταν αναμενόμενη ή και εύλογη. Ξανά, το ότι είμαστε αντίθετοι στην τουριστικοποίηση του κόσμου θα πρέπει να θεωρείται βέβαιο, καθώς το περιοδικό στη συντακτική ομάδα του οποίου ανήκουμε ήταν το πρώτο που αφιέρωσε πριν από μερικά χρόνια [ένα τεύχος](#) στην κριτική του σύγχρονου τουρισμού. Αυτή κριτική όμως δεν αλλάζει το γεγονός ότι το πλαίσιο των κυβερνητικών αποφάσεων –το οποίο εκτός των άλλων περιλαμβάνει την υπογραφή συνθηκών της ΕΕ όπως η Σένγκεν– είναι δεδομένο και θα παρέμενε τέτοιο ακόμη κι αν παρίστανε κανείς ότι δεν είναι.

Τέλος, ερχόμαστε στο τρίτο επίπεδο της αιτιότητας, το επίπεδο των απλών ανθρώπων που ζουν, θέλοντας και μη, σε έναν παγκοσμιοποιημένο, υπερδικτυωμένο, καπιταλιστικό πλανήτη και υπάγονται, εκόντες άκοντες, στις αποφάσεις των κυβερνήσεων. Αυτές οι συνθήκες εννοείται πως προσδιορίζουν και περιορίζουν σε τεράστιο βαθμό το πεδίο δράσης τους σε ό,τι αφορά την πανδημία (όπως εξάλλου και σε ό,τι αφορά οτιδήποτε άλλο). Τους μετατρέπουν όμως σε άβουλα όντα, σε φερέφωνα, σε κοινωνικά αυτόματα; Δεν το πιστέψαμε ποτέ και δεν θα το πιστέψουμε τώρα. Και θα θέλαμε να θυμίσουμε στους φίλους και τις φίλες που προσπαθούν να θάψουν την ευθύνη του καθενός μας κάτω από

---

²² Βλ. εντελώς ενδεικτικά τη σχετική [ανάλυση](#) της Ναόμι Κλάιν. Πρβλ. την [εισήγηση](#) του Δημήτρη Καλτσώνη σε σχετική εκδήλωση, στην οποία επιμένει ορθά στο γεγονός ότι «η πανδημία αξιοποιείται πολιτικά».

τόνους υπερδομισμού και μεγαθεωρίας ότι, αν ήταν έτσι, κάθε πολιτική δράση, *αλλά ιδίως η δράση όσων εμπλέκονται σε αυτοδιαχειριζόμενα και αποκεντρωμένα εγχειρήματα μικρής κλίμακας*, θα ήταν καταστατικά αδύνατη.

Υπό αυτή την έννοια, τα επιχειρήματα του τύπου «α, στη δουλειά δεν κολλάει, στη διασκέδαση κολλάει;» μάλλον φανερώνουν ανωριμότητα, την οποία κατανοούμε (μέχρι έναν βαθμό όμως!) αποδίδοντάς τη στις δύσκολες ψυχολογικές συνθήκες της εποχής. Προφανώς ο ιός κολλάει και στη δουλειά και στη διασκέδαση και προφανώς οι κυβερνήσεις επιλέγουν να περιορίσουν πιο δραστικά τη διασκέδαση και όχι την παραγωγή, επειδή ζούμε σε αυτόν τον κόσμο και όχι σε άλλον. Αυτό όμως τι ακριβώς μας λέει ως προς το πώς θα πράξουμε οι ίδιοι;²³ Βεβαίως και οριοθετεί τη δράση μας, ωθώντας μας σε καταστάσεις που αλλιώς θα αποφεύγαμε· το ξέραμε ανέκαθεν ότι έχουμε ένα ολόκληρο σύστημα, έναν ολόκληρο πολιτισμό απέναντί μας, που μας υποχρεώνει να κάνουμε πράγματα που δεν θέλουμε. Δεν θυμόμαστε ωστόσο να ισχυριστήκαμε ποτέ ότι αυτό μας απαλλάσσει από τις ευθύνες μας. Μάλλον το αντίθετο υποστηρίζαμε.

Και για να τελειώνουμε με το διανοητικό κρυφτό, θέτουμε ευθέως ένα ερώτημα, με βάση ένα παράδειγμα που, αν κάποιος ισχυριστεί ότι δεν είναι απολύτως υπαρκτό, πολύ απλά ψεύδεται: αν μεταδώσω τον ιό στον γείτονα ή τον φιλικατζή μου επειδή μπαίνω στον χώρο του χωρίς να φορέσω μάσκα, ακόμη κι αν εγώ ο ίδιος είχα κολλήσει στον χώρο εργασίας μου, ποιος φέρει την ευθύνη; Είναι δυνατόν να υποστηρίξουμε ότι δεν φταίω ο ίδιος; Αν είναι έτσι, γιατί να σταματήσουμε την αλυσίδα της αιτιότητας στην κυβέρνηση και να μην την αναγάγουμε στους Πουριτανούς που μέσω των ερμηνειών του Καλβίνου γέννησαν το πνεύμα του καπιταλισμού; Ή, σύμφωνα με άλλη παράδοση, στις εγγενείς αντιφάσεις που σημάδευαν τον αλληλοσυσχετισμό μέσω παραγωγής και παραγωγικών σχέσεων στο πλαίσιο της φεουδαρχικής κοινωνίας;

Είναι περίεργο που πρέπει να σταθούμε στα στοιχειώδη: όπως κάθε ομάδα, έτσι και κάθε άνθρωπος δρα πάντοτε μέσα σε ένα σύνολο βαθύτατων επιδράσεων και καθορισμών που δεν εξαρτώνται από τον ίδιο. Αυτή είναι η εγγενής ανθρώπινη κατάσταση. Σκεφτήκαμε άραγε σε κάποια άλλη περίπτωση ότι αυτό μας απαλλάσσει από το βάρος των πράξεών μας;

~

Τονίζοντας όμως τη σπουδαιότητα της υπευθυνότητας των ανθρώπων, δεν ταυτιζόμαστε με την αντίληψη περί «ατομικής ευθύνης», όπως τη διακηρύσσει η κυβέρνηση; Νομίζουμε ότι μόνο ένας κακοπροαίρετος αναγνώστης θα μπορούσε να υποστηρίξει κάτι τέτοιο. Πρώτον,

---

²³ Για μια αντίστοιχη αντίκρουση του επιχειρήματος «ο ιός κολλάει κυρίως στους εσωτερικούς χώρους, άρα πού το κακό να συνωστιζόμαστε έξω», βλ. το [εξαιρετικό ποστ](#) του Χάρη Πουλάκη. Γενικότερα, όλες οι αναρτήσεις του για την πανδημία κινούνται στο ίδιο διαυγές πνεύμα.

γιατί αναφερόμαστε ρητά στη βαρύνουσα σημασία των κυβερνητικών ευθυνών και λαθών, αλλά και ευρύτερα στους τρόπους με τους οποίους η πανδημία σχετίζεται με τις καπιταλιστικές μορφές ζωής. Δεύτερον, γιατί ενώ είναι σαφές πως η μετακύλιση ευθυνών στο άτομο υπήρξε από την εποχή του Ρήγκαν και της Θάτσερ ένα βασικό μέλημα του νεοφιλελευθερισμού, το οποίο στην εποχή μας ενισχύεται από την επίκληση στην ατομική πρωτοβουλία και επινοητικότητα, ως εγγενές χαρακτηριστικό του καπιταλισμού της καινοτομίας,²⁴ δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι υπάρχουν πολλές και διαφορετικές έννοιες του ατόμου και των ευθυνών του.²⁵

Παραδείγματος χάρη, η έννοια του αυτόνομου ατόμου που παίρνει πρωτοβουλίες και αναπτύσσει δράσεις είναι πολύ σημαντική για τους κλασικούς του αναρχισμού, πράγμα που δεν αφορά μόνο τις λεγόμενες ατομικιστικές τάσεις (π.χ. τον *Μοναδικό* του Στίρνερ), αλλά –και αυτό έχει για μας τη μεγαλύτερη σημασία– και την κοινωνιοκεντρική και κοινοτική παράδοση του Κροπότκιν ή του Λαντάουερ.²⁶ Η έννοια του ατόμου στην οποία αναφερόμαστε εγγράφεται προφανώς σε αυτή τη γραμμή σκέψης, που βλέπει το υποκείμενο σαν κοινωνικό θεσμό, αλλά όχι σαν κοινωνικό αυτόματο, και συναρθρώνει την μοναδικότητα και επινοητικότητα του κάθε προσώπου με την προσφορά στην κοινότητα, την αλληλεγγύη και τη χαρά της από κοινού ζωής.

Για άλλη μία φορά, είναι περίεργο που πρέπει να επιμείνει κανείς σε πράγματα προφανή. Όμως καλούμαστε να σημειώσουμε ότι τα μέτρα προφύλαξης απέναντι στον ιό, με πρώτο και κύριο τη μάσκα, δεν είναι μόνο και τόσο μέτρα αυτοπροστασίας, όσο μέτρα προστασίας του συνανθρώπου και ευρύτερα της κοινωνίας. Είναι μέτρα αλληλεγγύης ή, τουλάχιστον, εμείς μπορούμε να τα νοηματοδοτήσουμε έτσι. Δεν προσέχουμε επειδή αδιαφορούμε για την ενσώματη επαφή, ούτε επειδή έχουμε ξεχάσει τη σημασία της τρυφερότητας, όπως δείχνουν να πιστεύουν κάποιοι. Προσέχουμε *από* τρυφερότητα, *επειδή* μας ενδιαφέρει η ενσώματη ύπαρξη των άλλων, αξεδιάλυτα δεμένη με την υγεία και τη ζωή τους.

Όλα αυτά φανερώνουν τον βαθιά ατομικιστικό χαρακτήρα της λογικής «εγώ δεν φοράω μάσκα, δεν φοβάμαι, δεν προσέχω, δικαίωμά μου», η οποία μάλιστα συχνά πολιτικοποιήθηκε με θλιβερό τρόπο.²⁷ Με μια κουβέντα, μας φαίνεται αδιανόητη μια χειραφετική πολιτική που δεν φροντίζει για την αυτοπροστασία της κοινωνίας και της ζωής. Τα υπόλοιπα είναι στείρος και κοντόφθαλμος αντικατασταλισμός.

---

²⁴ Για τις τρεις ιστορικές φάσεις του νεοφιλελευθερισμού, βλ. Pierre Rosanvallon, *Η δική μας διανοητική και πολιτική ιστορία, 1968-2018*, μτφρ. Κ. Λαμπρινού, Αθήνα: Πόλις, 2020, σ. 360-366.

²⁵ Όπως γράφει ο Stephen Kalberg (*Searching for the Spirit of American Democracy: Max Weber's Analysis of a Unique Political Culture, Past, Present, and Future*, Λονδίνο: Routledge, 2016, σ. 116, υποσημ. 13) αναφερόμενος στο έργο του Max Weber, υπάρχουν διαφορετικά είδη ατομισμού, ανάλογα με τα πολιτισμικά και κοινωνικά συγκείμενα. Ο ίδιος δίνει τα παραδείγματα του ρομαντικού ατομισμού και του νιτσεϊκού ατομισμού, αντιπαραβάλλοντάς τα προς τον ατομισμό του καπιταλισμού. Πρβλ. Rosanvallon, *Η δική μας διανοητική και πολιτική ιστορία*, ό.π., σ. 381-389.

²⁶ Βλ. επ' αυτού Γιάννης Κτενάς, Γιώργος Περτσάς, «Για την ανθρωπολογική και πολιτική σημασία της πιάτσας σήμερα», *Kaboom* 6, Δεκέμβριος 2019, σ. 176-177 και υποσημ. 12.

²⁷ Χαρακτηριστικά παραδείγματα τα ντροπιαστικά συνθήματα «Μάσκα δεν φοράμε, σπίτι δεν θα πάμε» και «Η μάσκα χαμηλά, σκατά στ' αφεντικά».

Ξέρουμε ότι τα παραπάνω θα δυσαρεστήσουν πολλές και πολλούς. Ας είναι. Κρίναμε ότι έπρεπε να ειπωθούν, ιδίως τώρα, που συμπληρώνεται ένας χρόνος από την αρχή της πανδημίας, καθώς πιστεύουμε ότι μια αποτίμηση της κατάστασης που τοποθετεί τις βαριές ευθύνες των κυβερνήσεων στη σωστή τους βάση, αναδεικνύει τη σύνδεση της πανδημίας με τον καπιταλισμό, αλλά την ίδια στιγμή δεν χρυσώνει το χάπι στον απλό κόσμο, είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη στοχευμένη και επινοητική πολιτική δράση, που στις μέρες μας βρίσκεται μπροστά σε νέες προκλήσεις, καθηλωμένη συχνά σε αδράνειες του παρελθόντος.²⁸ Και θεωρήσαμε, επίσης, ότι η τέχνη της ψυχρής, νηφάλιας και γειωμένης ανάλυσης δεν θα πρέπει να αφηθεί αποκλειστικά στα χέρια της κεντροαριστεράς ή της σοσιαλδημοκρατίας,²⁹ η οποία εκ φύσεως «συμβιβάζει», αλλά μπορεί και πρέπει να καλλιεργηθεί και στο πλαίσιο μιας πιο ριζοσπαστικής πολιτικής.

Για να δικαιολογήσουμε τη στάση μας, θα μπορούσαμε να επικαλεστούμε εδώ τον Sigmund Freud, που σημείωνε ότι μια καλή (αλλά και δύσκολη) αρχή είναι το να είσαι πάντα εντελώς ειλικρινής με τον εαυτό σου. Ή τον πιο πολιτικό Max Weber, που ισχυριζόταν ότι το κύριο προσόν ενός αναλυτή είναι η ακεραιότητα, η διανοητική εντιμότητα που τον ωθεί να «κοιτάζει κατάματα, ευθέως, τις πραγματικότητες της ζωής», και κυρίως αυτές που αποτελούν «*δυσάρεστα* γεγονότα, [δηλαδή] γεγονότα που είναι δυσάρεστα για την άποψη που ο ίδιος υπερασπίζεται».

Ίσως όμως είναι καλύτερο να κλείσουμε με τα λόγια της Ευαγγελίας Γαζέπη από την Έδεσσα, που εργαζόταν ως χειρίστρια στο ακτινολογικό τμήμα του νοσοκομείου της

---

²⁸ Λόγου χάρη, η επιμονή ορισμένων να πραγματοποιήσουν κάλεσμα για μαζική πορεία στην επέτειο της 17 Νοέμβρη, ιδίως στη Θεσσαλονίκη (!), την ίδια στιγμή που τα νοσοκομεία της πόλης δεν είχαν διαθέσιμες ΜΕΘ, δεν συνιστά ένδειξη μόνο έλλειψης πολιτικής υπευθυνότητας, αλλά και πολιτικής φαντασίας, στρατηγικής επινοητικότητας.

Προσοχή: δεν συζητάμε εδώ το γιατί δεν υπήρχαν ΜΕΘ, κάτι για το οποίο προφανώς ευθύνεται η κυβέρνηση. Συζητάμε το πώς δρα κανείς πολιτικά *με δεδομένο* ότι δεν υπάρχουν ΜΕΘ. Η πολιτική δράση είναι πάντα πράξη μέσα σε δεδομένες συνθήκες.

Επίσης: δεν επικρίνουμε γενικά και αόριστα κάθε ενσώματη πολιτική δράση και συμμετοχή στην περίοδο της πανδημίας, όπως θα σπεύσουν να μας προσάψουν όσοι δεν θέλουν να πάρουν στα σοβαρά την ανάλυσή μας. Για παράδειγμα, κρίνουμε θετικά τη διανομή υγειονομικού υλικού από πολιτικές συλλογικότητες και οπαδούς σε χώρους όπως το Γηροκομείο, ή ακόμη και τις συμβολικές πορείες γειτονιάς που πραγματοποιήθηκαν στην Κυψέλη και αλλού στις 6 Δεκεμβρίου, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που διέθεταν αυτές οι δράσεις (μικρός αριθμός συμμετεχόντων, έντονος συμβολικός χαρακτήρας, αντικειμενική δυνατότητα τήρησης των μέτρων κ.λπ.). Στα θετικά παραδείγματα μπορεί να εντάξει κανείς τα παζάρια και τις λοιπές εκδηλώσεις που διοργανώθηκαν σε ανοιχτούς χώρους κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού για τη στήριξη διάφορων αυτοδιαχειριζόμενων εγχειρημάτων, που όπως είναι λογικό ζορίζονται οικονομικά λόγω της κατάστασης. Και το ίδιο το *Kaboom*, άλλωστε, διοργάνωσε μια ανοιχτή εκδήλωση στο πάρκο της Ασκληπιού και σε συνεργασία με τη συλλογικότητα γειτονιάς ΡΟΖΑΝ, που επίσης έδρασε πολύ όμορφα μέσα στο καλοκαίρι, με τη διεξαγωγή σειράς κινηματογραφικών προβολών.

²⁹ Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων εύστοχων αναλύσεων βρίσκει κανείς στα κείμενα του Γιώργου Γιαννιολόπουλου στην *Εφημερίδα των Συντακτών*. Βλ. για παράδειγμα [εδώ](#).

Νάουσας και πέθανε πριν από λίγες μέρες προσβεβλημένη από τον κορωνοϊό, σε ηλικία 37 χρονών. Τον Αύγουστο είχε γράψει στο facebook της:

«Η θερμοκρασία σε κάποια φάση ανέβηκε, ιδρώνα πολύ αλλά δεν την έβγαλα την μάσκα. Ξέρεις γιατί; Γιατί κουράστηκα και θέλω να τελειώνω με τον ιό. Και ξέρω ότι θα νικήσουμε. Αλλά και γιατί σέβομαι τα βρέφη και τις εγκύους, που αγωνιούν να μην κολλήσουν κάτι. Σέβομαι και τον 75χρονο, που αψηφά τον κίνδυνο και το παίζει παλικάρι. Σέβομαι ακόμα και σένα τον νέο, που είσαι άτρωτος και ας φοβάσαι βαθιά μέσα σου. Αν πιστεύεις σε συνωμοσίες και σε Ροκφέλερ, μην ξαναπάρεις iphone και μην ξανακάνεις check in. Αν πιστεύεις πως τα ΜΜΕ είναι διεφθαρμένα, όπως και 'γω, δες στην τηλεόραση Πενήντα - Πενήντα ή μπάσκετ ή κλείστην!! Αν κατηγορείς τη Κυβέρνηση, δικαίωμά σου και καλά κάνεις, μην τους ξαναψηφίσεις. Κάνε το για τον εαυτό σου, όσο χρειαστεί μπαίνε με μάσκα όπου πρέπει. Και όταν φύγει ο ιός, βγες από τη μάζα, ξεχώρισε, επαναστάτησε, γίνε λιώμα, κάνε πάρτυ. Αλλά όχι τώρα. Σεβάσου εμάς που προσπαθούμε και για σένα!!!»

Δεν γνωρίζουμε πού τοποθετούνταν πολιτικά η Ευαγγελία Γαζέπη – και δεν έχει καμιά σημασία. Κρατάμε τα λόγια της, γιατί φανερώνουν ένα σκεπτικό και μια πρακτική σοφία που νομίζουμε ότι πρέπει να μας εμπνεύσει όλους: η αναγνώριση των πολιτικών διαστάσεων της πανδημίας δεν απολήγει ούτε στην παράλυση ούτε στην ανευθυνότητα, αλλά σε ένα ήθος σεβασμού προς τους άλλους, που φωτίζει και προσανατολίζει την πράξη.